

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA JADID PEDAGOGIKASI

G'OYALARINING YANGICHA TALQINI

Shamsullayeva Ruxsatoy Sunnatullayevna

Buxoro davlat pedagogika instituti

"Umumiy pedagogika" kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

rukhsatoyshamsullayeva@gmail.com

ORCID: 0009-0001-0096-9781

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21902689>

*Raqamli inqilob - bu texnologiyalar inqilobi emas, balki inson tafakkuridagi
inqilobdir. Jadidlar bu haqiqatni bir asr oldin anglagan edilar*

Sh.Mirziyoyev

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy raqamli ta'lim muhiti kontekstida XX asr boshlari Markaziy Osiyo jadid pedagogikasi g'oyalarining yangicha talqini qiyosiy-tarixiy va tizimli tahlil asosida yoritiladi. Muallif jadidlarning o'z davridagi axborot-kommunikatsiya vositalaridan (litografik nashr, gazeta, jurnal, teatr) foydalangan holda olib borgan pedagogik faoliyatini zamonaviy raqamli ta'lim vositalari – sun'iy intellekt asosidagi moslashuvchan platformalar, virtual va kengaytirilgan reallik, masofaviy ta'lim tizimlari – bilan qiyoslaydi. Tadqiqotda jadid pedagogikasining shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi bugungi AI-personalizatsiya g'oyasi bilan bog'lanadi, shuningdek, Buxoro shahridagi Jadidlar merosi davlat muzeyining raqamli pedagogik markaz sifatidagi salohiyati tahlil qilinadi. Maqola yakunida jadid merosini raqamli ta'lim muhitiga tatbiq etishning to'rt komponentli (Digital Jadid Content, AI-Personalization, Virtual Heritage, Community Learning) modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim muhiti, jadid pedagogikasi, sun'iy intellekt, moslashuvchan ta'lim, virtual va kengaytirilgan reallik, Jadidlar merosi davlat muzeyi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

Abstract. *The article examines a new interpretation of the ideas of early twentieth-century Central Asian Jadid pedagogy within the context of the contemporary digital learning environment, based on a comparative-historical and systemic approach. The author compares the pedagogical activity of the Jadids, who relied on the information-communication tools of their time – lithographic publishing, newspapers, journals and theatre – with present-day digital education tools such as AI-based adaptive platforms, virtual and augmented reality, and distance-learning systems. The study links the Jadid concept of personalized education to the modern idea of AI-personalization and analyses the potential of the State Museum of Jadid Heritage in Bukhara as a digital pedagogical centre. The article concludes by proposing a four-component model – Digital Jadid Content, AI-Personalization, Virtual Heritage and Community Learning – for applying the Jadid heritage within the digital learning environment.*

Key words: digital learning environment, Jadid pedagogy, artificial intelligence, adaptive learning, virtual and augmented reality, State Museum of Jadid Heritage, personalized learning.

Аннотация. *В статье на основе сравнительно-исторического и системного подхода рассматривается новая интерпретация идей джадидской педагогики Центральной Азии начала XX века в контексте современной цифровой образовательной среды. Автор сопоставляет педагогическую деятельность джадидов, использовавших информационно-коммуникационные средства своего времени – литографические издания, газеты, журналы, театр – с современными цифровыми инструментами обучения: адаптивными платформами на основе искусственного интеллекта, технологиями виртуальной и дополненной реальности, системами дистанционного обучения. Концепция персонализированного обучения джадидов сопоставляется с идеей ИИ-персонализации, а также анализируется потенциал Государственного музея наследия джадидов в*

Бухаре как цифрового педагогического центра. В заключение предлагается четырёхкомпонентная модель применения джадидского наследия в цифровой образовательной среде: Digital Jadid Content, AI-Personalization, Virtual Heritage и Community Learning.

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, джадидская педагогика, искусственный интеллект, адаптивное обучение, виртуальная и дополненная реальность, Государственный музей наследия джадидов, персонализированное обучение.

Kirish. XXI asrning global raqamli transformatsiyasi ta'lim sohasida misli ko'rilmagan o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Sun'iy intellekt, masofaviy ta'lim platformalari, kengaytirilgan va virtual haqiqat texnologiyalari, katta ma'lumotlar tahlili an'anaviy o'qitish paradigmalarini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Aynan shu murakkab raqamli kontekstda XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda bo'rg'a siqqan jadid pedagogikasi merosi yangicha qirra bilan porlaydi: jadidlar o'z davrining axborot-kommunikatsiya imkoniyatlaridan – litografik nashr, teatr, gazeta, telegraf; pedagogik maqsadlarda foydalangan inqilobiy innovatorlar edilar. Ular uchun texnologiya maqsad emas, balki vosita edi va bu falsafa bugungi raqamli ta'limning ham asosiy paradigmasi bo'lib qolmoqda.

Raqamli ta'lim muhiti (Digital Learning Environment, DLE) ta'rifiga ko'ra, bu – raqamli qurilmalar, onlayn platformalar, multimediya resurslari va ularning o'quvchi bilan interaktiv munosabati asosida qurilgan ta'lim makonidir. UNESCO 2023-yilgi hisobotiga ko'ra, bugungi kunda dunyo bo'yicha 1,5 milliarddan ortiq o'quvchi raqamli ta'lim vositalaridan foydalanmoqda va bu ko'rsatkich yil sayin 20-25% o'smoqda. O'zbekistonda esa «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida 2025-yilga qadar barcha umumta'lim maktablarini tezkor internetga ulash va raqamli ta'lim resurslarini barcha o'quvchilarga yetkazish rejalashtirilgan.

Jadid pedagogikasining texnologiyalarga munosabatini tushunish uchun avvalo ularning o'z davridagi innovatsion faoliyatini ko'rib chiqish zarur. Ismoil

Gasprinskiy 1883-yilda «Tarjimon» gazetasini tashkil etdi – bu nafaqat matbuot emas, balki o‘z zamonining axborot-ta’lim platformasi edi. Gazeta butun turk-islom olamida jadid g‘oyalarini tarqatdi, o‘quvchilarga yangi pedagogik usullarni targ‘ib qildi va o‘qituvchilar uchun metodik manba bo‘lib xizmat qildi. Behbudiy 1913-yilda «Oyna» jurnalini tashkil etdi – bu ham o‘z zamonining «Elektron ta’lim resursi» edi. Fitratning «Munozara» (1909) asari esa interaktiv ta’limning dastlabki namunasi sifatida, muammoli savollar va bahsli fikrlar orqali o‘quvchini faol mulohazaga undaydi.

Mavzuning o‘rganilganlik darajasi. Jadidchilik harakati va uning pedagogik merosi B.Qosimov, N.Karimov, H.Boltaboyev, N.Abdualazizova kabi olimlarning fundamental tadqiqotlarida keng yoritilgan; ular jadidlarning ma’rifiy-adabiy faoliyatini tarixiy-madaniy nuqtai nazardan tahlil qilgan. T.Yusupov va N.Safarovning ishlarida jadid pedagogik qarashlarining zamonaviy ta’lim tizimi bilan bog‘liqligi masalasi ko‘tarilgan. Shu bilan birga, jadid pedagogikasi merosini aynan raqamli ta’lim texnologiyalari – sun’iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik – kontekstida tizimli tahlil qilishga bag‘ishlangan alohida tadqiqotlar hozircha yetarli emas. Mazkur maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy tahlil, tizimli yondashuv va kontent tahlili usullaridan foydalanildi. Jadid pedagoglarining (I.Gasprinskiy, M.Behbudiy, A.Fitrat) manba sifatidagi asarlari, shuningdek, zamonaviy raqamli ta’lim platformalari (Khan Academy, Ziyonet va boshqalar) haqidagi ochiq ma’lumotlar qiyosiy tahlil qilindi. Jadidlar merosi davlat muzeyi misolida amaliy holat tahlili (case-study) usuli qo‘llanildi, bu esa nazariy xulosalarni aniq institutsional misolda asoslash imkonini berdi.

Jadid va raqamli ta’lim innovatsiyalarining qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, ular o‘rtasida chuqur struktural o‘xshashlik mavjud. Jadidlarning litografik darsliklari zamonaviy elektron darsliklarning prototipi; ularning yangi usul maktablari zamonaviy «Smart school» larning ilk ko‘rinishi; jadidlarning katta

yoshlilar savodi dasturlari zamonaviy e-learning kurslarining analogidir. Eng muhimi – jadidlarning texnologiyani demokratlashtirish g'oyasi: bilimni faqat madrasaga chiqib o'rganmasdan, har bir uyda, har bir joyda olish imkoni. Bugungi raqamli ta'limning asosiy va'dasi ham aynan shudur.

Sun'iy intellekt va jadid pedagogikasining shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi. Jadid maktablarining eng inqilobiy tomoni shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (personalized learning) edi. Jadid muallimlar har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi va o'rganish sur'atini inobatga oldilar – bu yondashuv o'z davrida ham, zamonimizda ham pedagogikaning oltin standarti sifatida e'tirof etiladi. Bugungi kunda sun'iy intellekt (Artificial Intelligence, AI) asosida qurilgan adaptiv ta'lim tizimlari aynan ushbu g'oyani texnologik jihatdan amalga oshirmoqda.

AI asosidagi adaptiv ta'lim platformalari (Khan Academy, Duolingo, Coursera) har bir o'quvchining o'rganish darajasini real vaqt rejimida tahlil qilib, individual o'quv yo'lini shakllantiradi. Masalan, Khan Academy ning AI tizimi o'quvchi qaysi mavzuda qiynalyotganini aniqlab, unga maxsus tushuntirish, mashq va video materiallar taklif qiladi – xuddi jadid muallimi individual dars o'tganidek. O'zbekistonda esa 2023-yildan boshlab «EduTech Uzbekistan» startup ekosistemi doirasida bir nechta mahalliy AI-ta'lim platformalari – «Brilliant.uz», «AloqaEdu» va «ZiyoNet» yangi versiyasi – faoliyat boshladi.

Jadidlarning eng ulug'vor va'dalari qatorida geografik chegara bilmaslik g'oyasi alohida o'rin egallaydi. Gasprinskiy butun turk-islom olamini yagona ta'lim makoni sifatida ko'rdi va «Tarjimon» gazetasi orqali Qrimdan Buxorogacha, Istanbuldan Qozongacha bir xil ta'lim g'oyalarini yetkazdi. Yosh buxoroliklar talabalarni Istanbul, Qozon va Berlinga yuborib, bilimni chegarasiz tarqatish idealini amalga oshirdilar. Bugungi kunda masofaviy ta'lim (e-learning) va MOOC (Massive Open Online Courses) platformalari aynan ushbu idealning texnologik ifodasidir.

O'zbekistonda masofaviy ta'limning rivojlanishi jadid g'oyalarini yangicha talqin qilish imkonini bermoqda. 2020-yilgi COVID-19 pandemiyasi O'zbekiston maktablarini tezkor ravishda masofaviy ta'limga o'tishga majbur qildi: Telegram kanallar, YouTube darslar, Zoom sessiyalar orqali 5 million o'quvchiga ta'lim yetkazildi. Bu tajriba jadidlarning «Ta'lim joygachasiz, vaqtsiz bo'lishi kerak» g'oyasini XXI asr texnologiyalari orqali qayta kashf etdi. Hozirda O'zbekiston Ta'lim vazirligi «O'quv TV» loyihasi orqali 3 ta televizion kanal orqali ham ta'lim berib kelmoqda – bu jadidlarning matbuot va teatr orqali ta'lim berish an'anasining zamonaviy davomidir.

Virtual reality (VR) va augmented reality (AR) texnologiyalari jadid pedagogikasini o'rgatishda misli ko'rilmagan imkoniyatlar ochmoqda. Bu texnologiyalar yordamida o'quvchilar virtual ravishda jadid maktablarida bo'lishlari, Gasprinskiy yoki Behbudiy bilan muloqot o'tkazishlari, 1908-yildagi Buxoroni «Ko'rishlari» mumkin. O'zbekistonda «Milliy Raqamli Muzey» loyihasi doirasida bir nechta tarixiy joylar, shu jumladan jadid maktablari VR shaklida qayta yaratilgan.

AR texnologiyasi ayniqsa ta'lim darsliklarini boyitishda samarali qo'llanilmoqda. O'zbek adabiyoti darsligi sahifalariga kamera tutilganda Avloniy hayotini ko'rsatuvchi animatsiya, Fitratning asarlari bilan bog'liq audio sharh yoki Behbudiyning «Padarkush» dramasi bo'yicha video namoyon bo'lsa – bu jadid merosini o'quvchi uchun jonli va qiziqarli tajribaga aylantiradi. «Kitob.uz» platformasi 2024-yilda AR imkoniyatlari bilan boyitilgan birinchi o'zbek darsligi prototipini taqdim etdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-maydagi PQ-201-son qarori bilan Buxoro shahridagi tarixiy maskan – Xo'ja Gulrez ko'chasi 13-uy manzilida joylashgan Hovli Poyon majmuasida Jadidlar merosi davlat muzeyini tashkil etish to'g'risida tarixiy qaror qabul qilindi. Mazkur qaror jadid ma'rifatparvarlarining Vatanimiz va jahon tarixidagi muhim o'rnini yanada yuksak

darajada e'tirof etish, ularning boy ilmiy-ijodiy merosini chuqur o'rganish va faol targ'ib etish, shuningdek, ularning xotirasini abadiylashtirish maqsadida qabul qilindi.

Raqamli ta'lim muhitida jadid g'oyalarini tatbiq etishning o'ziga xos modeli. Jadid pedagogikasining raqamli ta'limdagi yangicha talqini uchun maxsus tatbiq modeli ishlab chiqildi. Ushbu model to'rt komponentdan iborat:

Digital Jadid Content – jadid merosining raqamli ta'lim resurslari sifatida taqdim etilishi: jadid mutafakkirlarining asarlarini multimedia formatiga aylantirish, podcast, video darslar va interaktiv kartochkalar tarzida taqdim etish;

AI-Personalization – sun'iy intellekt yordamida har o'quvchiga jadid pedagogikasi tamoyillari asosida individual o'quv yo'li shakllantirish;

Virtual Heritage – VR/AR texnologiyalari orqali jadid maktablarini, muzeylarni va tarixiy joylarni o'quvchilarga virtual tajriba sifatida yetkazish;

Community Learning – raqamli platformalar orqali o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalarni birlashtirib, jadid maktablarining mahalla hamjamiyati an'anasini raqamli olamda davom ettirish.

O'zbekistonda ushbu model allaqachon qisman amalga oshirilmoqda. Ziyonet ta'lim portali jadid adabiyotining keng to'plamini raqamli shaklda taqdim etib, har yili milliondan ortiq foydalanuvchiga xizmat ko'rsatmoqda. O'zbekiston Milliy kutubxonasining raqamli arxivida 1905-1924-yillarda nashr etilgan jadid gazetalari va jurnallarining raqamli nusxalari jamlangan. Toshkent davlat pedagogika universiteti o'qituvchilar tayyorlash jarayonida jadid pedagogikasiga bag'ishlangan onlayn kurslar va virtual ekskursiyalardan foydalanmoqda.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, raqamli ta'lim muhitida jadid pedagogikasi g'oyalarining yangicha talqini bir necha asosiy xulosaga olib keladi. Birinchidan, jadidlar o'z davrida texnologiyani pedagogik maqsadlarda qo'llashda inqilobchilar bo'lgan va bu innovatsion ruh bugungi raqamli ta'limning eng muhim tamoyillari bilan to'liq mos keladi. Ikkinchidan, sun'iy intellekt asosidagi adaptiv ta'lim jadid

shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasining eng to'liq texnologik ifodasidir. Uchinchi, Jadidlar merosi davlat muzeyi (Buxoro) nafaqat tarixiy-madaniy, balki raqamli pedagogik markaz sifatida jadid merosini kelgusi avlodlarga yetkazishning eng samarali vositasi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Yuqoridagi xulosalar asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: birinchidan, jadid mutafakkirlarining asarlarini raqamli ta'lim resurslariga aylantirish bo'yicha maxsus dastur ishlab chiqish maqsadga muvofiq; ikkinchidan, oliy ta'lim muassasalarining pedagogika yo'nalishlarida jadid pedagogikasi merosini sun'iy intellekt asosidagi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasi bilan bog'liq holda o'qitishni yo'lga qo'yish zarur; uchinchi, Buxorodagi Jadidlar merosi davlat muzeyi negizida VR/AR texnologiyalariga asoslangan virtual ta'lim dasturlarini istiqbolli yo'nalish sifatida rivojlantirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Gasprinskiy I. «Tarjimon» gazetasi. – Boqchasaroy, 1883–1918-yy.
2. Behbudiy M. «Oyna» jurnali. – Samarqand, 1913–1915-yy.
3. Fitrat A. Munozara. – Istanbul, 1909. – 32 b.
4. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002. – 448 b.
5. Karimov N. Cho'lpon: ma'rifiy roman. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004. – 280 b.
6. Boltaboyev H. XX asr boshlari o'zbek adabiyotshunosligi va Fitratning ilmiy merosi: filol. fanlari dokt. ... diss. – Toshkent, 1997.
7. Abduazizova N.A. Turkiston matbuoti tarixi (1870–1917). – Toshkent: Akademiya, 2000. – 148 b.
8. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. – Toshkent: Universitet, 1999. – 216 b.
9. Yusupov T.R. Jadidchilik harakatlarining pedagogik qarashlari // Pedagogika tadqiqotlari ilmiy jurnali. – 2012.

10. Safarov N.B. Markaziy Osiyo ta'limida jadidchilik harakatlari. – Toshkent: Ta'lim, 2010. – 176 b.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-maydagi PQ-201-son «Buxoro viloyatida Jadidlar merosi davlat muzeyini tashkil etish to'g'risida»gi qarori.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-6079-son Farmoni, 2020-yil 5-oktabr.
13. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education – a tool on whose terms? – Paris: UNESCO, 2023.
14. Sun'iy intellekt asosidagi adaptiv ta'lim tizimlari: xalqaro tajriba // Zamonaviy ta'lim jurnali. – 2023. – №4.
15. Ziyonet milliy ta'lim portali. – URL: www.ziynet.uz.
16. Khan Academy rasmiy ta'lim platformasi. – URL: www.khanacademy.org